

Boek van de maand

Schilder opnieuw gezien

J. Kamphuis

Inleiding

Op 23 maart 2002 was het vijftig jaar geleden, dat prof. K. Schilder stierf. Naar aanleiding daarvan werd in Kampen een cursus ‘postacademisch onderwijs’ gegeven over het thema ‘Schilder opnieuw gezien’. Een vondst! Na een halve eeuw terugzien in een serieuze poging een groot theoloog en een dienaar van het Woord Gods goed in het vizier te krijgen.

De cursus groeide uit tot een bundel opstellen. Daarbij werden ook andere auteurs aangetrokken. Het boek verscheen onder redactie van dr. G. Harinck onder de titel ALLES OF NIETS. Dr. Harinck wijst er in het ‘Ten geleide’ op, dat Schilder al vóór de oorlog een aantal schriftoverdenkingen onder deze titel had willen publiceren. Maar het plan ging niet door. (De overdenkingen zijn wel postuum verschenen). Maar Harinck is van oordeel, dat deze titelkeuze ‘kenmerkend (is) voor de theologie en levenshouding van deze boeiende figuur en daarom passend als titel over zijn persoon en werk’ (p. 8).

Ik had liever gezien, dat de oorspronkelijke cursustitel was gehandhaafd. Enerzijds is die minder pretentius, anderzijds geeft ze ruimte voor *alle* bijdragen in de bundel. Nu ligt de uiteindelijke titelkeuze wel erg in de lijn van één bijdrage, namelijk van de redacteur zelf over ‘Duitsland en Schilder in 1933’ (p. 79-126). Dat deze ogenschijnlijk kleine zaak van een behoorlijk gewicht is in *heel* de interpretatie van Schilder en zijn werk, hoop ik duidelijk te maken, als ik aandacht aan die bijdrage van de redacteur/medewerker zal geven. Ik hoop daar afzonderlijk op in te gaan in de rubriek Thema in een volgend nummer van ons blad.

In deze recensie hebben de andere bijdragen dus onze aandacht. Ook na deze bekorting is er voor een recensent stof in overvloed. We zullen zelfs veel moeten laten liggen. Een bonte reeks auteurs meldt zich: van prof. W.J. Ouwenel, bekend woordvoerder uit de kring van de Vergadering der gelovigen, tot de Amerikaanse theoloog Richard J. Mouw. We gaan de bijdragen op de rij af.

W.J. Ouwenel, de eerste bijdrage over ‘Schilders eerste boekje’

In 1918 verscheen in de serie ‘Ons Arsenaal’ het boekje DARBISTEN van de hand van de jonge predikant uit Vlaardingen, K. Schilder. Het was zijn eerste, afzonderlijke publicatie. Dus echt jeugdwerk: een pril begin met al de kenmerken daarvan. Schilder zou later in een terugblik (DE REFORMATIE, 7 oktober 1950) schrijven, dat hij in die tijd ‘met al de vezelen van zijn bestaan verbonden was aan zijn naaste omgeving’. Dat was het toenmalige gereformeerde leven. Dat typeerde hij in zijn terugblik zó: in die tijd zat het gereformeerde leven vast, ‘maar het wàs allesbehalve vast’. Dit boekje vertoont daarvan ook wel de sporen. Maar goed: een gerenommeerd hoogleraar van darbistische huize, W.J. Ouwenel, kritiseert in deze eerste bijdrage over ‘Schilders eerste boekje’ die jonge auteur van gereformeerde huize. Dan is het wel duidelijk, hoe de stukken komen te liggen. Maar één punt valt wél op. Schilder vermeldt terecht, dat de broeders van de Vergadering wél wat zij noemen de ‘hoofdwaarheden’ van het christendom bijvallen, maar daarentegen de *kinderdoop* een vrije kwestie vinden, een zaak van ‘ondergeschikt belang’. Schilder tekent hierbij aan: ‘Toch zal, voor wie nadenkt, de vraag van de kinderdoop op het allernauwst verbonden blijken aan die andere kwesties: hoe de

kinderen der gelovigen te beschouwen zijn; hoe de kerk in de Schrift wordt voorgesteld; wat het wezen is van die kerk; wat de beloften zijn van het verbond? En hier raken we (onmiddellijk) aan de “hoofdwaarheden” (geciteerd uit de herdruk in OM WOORD EN KERK, 3, p. 39). Jammer dat dr. Ouweneel *hierop* niet nader ingaat! Schilder staat hier in een grote, reformatorische traditie en hier tekenen zich nu juist grondlijnen af, die in heel zijn levenswerk zichtbaar zullen blijven!

W. van 't Spijker over 'Schilder en Calvijn'

Schilder heeft zich herhaaldelijk met Calvijn bezig gehouden. Zo in zijn grote polemieken met de dialectische theologie van Karl Barth in zijn eerste periode(1) en later, toen hij met de voorstanders van Kuypers leer van de pluriformiteit van de kerk in debat kwam over de vraag of deze pluriformiteit ook bij Calvijn was te vinden.

Van 't Spijker beoordeelt vooral Schilders beroep op Calvijn contra Barth en is van oordeel dat Schilder hier het recht aan zijn zijde had (p. 39). Maar er is bij van 't Spijker toch enige reserve: 'Het is echter de vraag of Schilder ook recht deed aan de inzet en algehele tendens van Calvijns theologie en of hij hem toch niet ongewild veel meer benaderde vanuit een zekere scholastiek-gereformeerde “setting”, hem door de polemische situatie opgedrongen.' Het is jammer, dat de schrijver hier niet adstrueert. Inderdaad brengt Schilders polemische invalshoek mee, dat de lectuur van zijn vertogen soms moeizaam is en dat ze ook duidelijk gedateerd zijn. Anderzijds heeft hij door deze werkwijze grote hulp geboden aan de bevrijding van het met een scholastische benadering Calvijn lezen. Dat is door velen metterdaad als bevrijding ervaren. Van Voetius - door de schrijver in dit verband ook even genoemd - naar Calvijn is de afstand onmetelijk veel groter dan van Schilder naar Calvijn.

J. Smelik over 'Schilder, de kerkdienst en het kerklied'

Dr. Smelik stelt in het eerste deel van zijn bijdrage 'Schilder over de kerkdienst', dat deze zeker wel feeling had voor de liturgie (p. 52), maar dat hij wat de verhouding tussen preek en liturgie betreft, 'geheel in de lijn' met zijn leermeester Bouwman was en bleef (p. 51). Smelik doelt op de Kamper kerkhistoricus prof. dr. H. Bouwman (1863-1933), die in Schilders studententijd in Kampen ook de liturgiek doceerde. Deze was 'exponent' van de toenmalige 'welwillende, maar ook achterdochtige houding ten opzichte van liturgische vernieuwingen' (p. 49). De kerkdienst had 'een uitgesproken didactisch doel, waarbij de prediking en dus ook de predikant een centrale en dominante rol toebedeeld werden'. Dit is 'een rationalistisch gestempelde visie' op de kerkdienst. Zo was dan ook bij Schilder de preek zonder meer het centrale van de gereformeerde eredienst.

Er wordt met de karakteristiek 'rationalistisch' Schilder nogal wat in de schoenen geschoven! Ongetwijfeld was het didactisch element in de prediking voor Schilder van grote betekenis. Maar ik meen, dat hem dan meer respect voor de *mondigheid* van de gelovigen dreef dan dat een of ander rationalisme hem karakteriseerde. Waarom stelde de Reformatie van de zestiende eeuw de prediking centraal *tegenover* her rooms-middeleeuwse sacramentalisme? Dat was juist de breuk met het rationalisme van de Scholastiek en dat was evenzeer vanwege het geloof, dat de Christus met al zijn verdiensten in de verkondiging van het Evangelie de gemeente wordt 'aangeboden' en haar op deze weg vrijmaakt tot Gods schone dienst. In de spanning van de wetenschap dat God in zijn Woord komt tot zijn volk, stond de prediking bij Luther en bij Calvijn. En van dááruit was er begeerte naar een dienst waarin heel de gemeente zich kwijt zou kunnen in haar lofoffer. Het is te betreuren, dat Smelik in deze bijdrage er geen aandacht voor heeft, dat deze lijn ook de hoofdlijn is bij een man als Schilder.

In het tweede deel van zijn bijdrage over Schilder en het kerklied is er veel belangwekkends te vinden: Schilder en de Statenberijming van 1773 (p. 58v), Schilder en de psalmberijming van H. Hasper (p. 61v). In het vervolg, wanneer Smelik bespreekt de aandacht die Schilder aan verschillende rapporten van de Gezangen in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw heeft gegeven, binnen de Gereformeerde Kerken gepubliceerd, valt het op hoe hij ervoor waarschuwde aan kerkliederen van elders zó lang te schaven, dat ze een ‘gereformeerde metamorfose’ hadden ondergaan. Hier was terughoudendheid vereist en zelfs ook een offer in exegetische en dogmatische zin ‘uit het oogpunt van “de eenheid der gelovigen, welke eenheid, voor wat ons betreft (zo Schilder!), niet gehinderd” moest worden door tekstvarianten te zingen die elders niet gebruikt werden’ (p. 68). Wijze woorden, uit echt oecumenisch besef geboren!

T. van der Linden, ‘Modernisme op klompen? Noordmans en Schilder in debat over de algemene genade’

De hervormde predikant dr. T. van der Linden is studiesecretaris van de Stichting Vrienden van Noordmans. O. Noordmans en K. Schilder hebben in DE REFORMATIE van 1936 een boeiend debat gevoerd over het verwijt van Noordmans aan het adres van Schilder, dat diens spreken over Christus en de cultuur een ongehoorde doorbraak van het *modernisme* in de kerk betekende. Kwam bij Schilder ‘geen nieuwe religie’ aan het woord, die weinig overeenkwam met het levensgevoel van patriarchen, profeten en martelaars (p. 133)? Bij Schilder in zijn cultuuroptimisme was geen plaats ‘voor ascese en voor het vreemdelingschap der heiligen in de wereld’ (p. 132).

Van der Linden geeft een compact, maar duidelijk overzicht. Hij wil ook Schilder aanhoren in zijn kritiek op Noordmans (p. 138 v), maar slaagt er m.i. ten slotte niet in Schilder recht te doen. Dat komt duidelijk uit, wanneer hij de positie van Schilder tegenover de beginhoofdstukken van de Bijbel, Genesis 1-3, weergeeft: ‘Genesis 1-3 vormde voor Schilder het *belangrijkste* gedeelte van de bijbel (ik cursiveer). Voor Noordmans daarentegen vormde de oergeschiedenis (Genesis 1-11) de donkere opmaat tot de heilsgeschiedenis’ (p. 138). Even later heet het, dat Schilder ‘zij het met een heel eigen taalgebruik en met eigen accenten, dogmatisch vasthield aan een vertrouwd gereformeerd kader’ (p. 140). Ik heb lang aan zitten kijken tegen dat ‘het belangrijkste gedeelte van de bijbel’! En ik moet eerlijk bekennen, dat ik er grote moeite mee blijf houden. Zeker, Schilder heeft de betrouwbaarheid van Gods openbaring in de eerste hoofdstukken van Genesis serieus genomen, maar dan wel *in het geheel* van die openbaring! Wie heeft als hij - ook in de vragen inzake ‘Christus en cultuur’ - gezwoegd om zicht te krijgen en zicht te houden op dat *geheel*? Hier ligt bij deze dogmaticus naar mijn overtuiging de beslissende weerstand tegen alle *dogmatisme*. Voor hem is de *Christus* het centrum van heel Gods openbaring. Ik denk, dat die misser over Genesis 1-3 als het belangrijkste gedeelte van de Bijbel wordt veroorzaakt door het feit, dat Van der Linden het *schriftuurlijk* kader waarin Genesis 1-3 staat, typeert als het (voor Schilder) ‘vertrouwd gereformeerd kader’. Ik zou zeggen: is het geen ‘paulinisch’ kader (Romeinen 5; 1 Korintiërs 15:44v; 1 Timoteüs 2:13 enz.)? En was Paulus hierin geen leerling van Christus? Marcus 10:6. *Dit* kader heeft Schilder beleden tegenover alle dialectische afbraak ervan.

R.J. Mouw over ‘Schilder als theoloog van de samenleving’

Professor Mouw richt de aandacht op de vraag hoe Schilders uiteenzettingen over ‘Christus en cultuur’ een bijdrage kunnen zijn voor een ‘theologie van de samenleving’, waarin men in de context van de Verenigde Staten op zoek is. Mouw doet van dit debat zorgvuldig verslag (p. 145v). Deze laatste bijdrage is voor mij het hoogtepunt van deze bundel! Mouw, die

zichzelf een ‘amerikaanse Kuyperiaan’ noemt, heeft Schilder ontdekt door middel van een artikel van prof. N.H. Gootjes (Hamilton, Canada) over ‘Schilder on Christ and Culture’. Hij geeft een boeiend overzicht van de opvattingen van Schilder. Hoe instructief is het om hem te lezen over de verwantschap *van* en de distantie *tot* de doperse opvatting over de Christus in de cultuur. Het is als hoor je over Calvijn in zijn verhouding tot de dopers: verwantschap - in zekere zin, want tucht en kerkelijke discipline zijn noodzakelijk. Maar tegelijk distantie: de tucht en discipline mag de gemeente niet een van de wereld afgesloten kring doen worden. Zo ook Schilder: hij ‘probeert juist de onvolkomenheden weg te nemen die de doopsgezinden hebben aangewezen in de calvinistische praktijk: hij beklemtoont een strikte tucht en wenst discipline in de kerk, zodat Gods kinderen naar het gebod van de gehoorzaamheid hun cultuurtaak vervullen.’

Er zou op zoveel meer in dit artikel zijn te wijzen. Maar we moeten het kort houden. Op één saillant punt wijs ik nog. Mouw meent, dat Schilder maar heel weinig aanknopingspunten geeft voor ‘de ontwikkeling van een theologie van publieke vroomheid’ (p. 165). Hierbij moet natuurlijk in rekening worden gebracht, dat Schilder in een heel andere context - die van de dialectische afbraak van het publieke christelijke leven - theologiseerde dan Mouw in de USA beleeft. Toch vraagt hij er aandacht voor, dat Schilder juist, wanneer hij de centrale plaats van de kerk accentueert, de *wereld* op het oog heeft: de kerk baart als ‘moeder der gelovigen’ nieuwe mensen, die ‘lastendragers zijn voor heel de wereld’ en die kerk ‘kan in een volksgemeenschap Gods normen in de taal van tijd en plaats redigeren en zó in dat volksleven weer bekend doen worden wát in dat leven naar zijn eigen aard zich een rijkdom kan ontplooien en hoe dat kan en moet’. Mouw zegt: het zijn ‘op zijn best niet meer dan aanwijzingen’. Maar ze zijn het ‘waard om nader uitgewerkt te worden’ (p. 165) ‘in de richting van een theologie van publieke vroomheid’ (p. 166).

In erkentelijkheid voor wat Mouw ons geeft - ook wij in Nederland kunnen en moeten ermee aan het werk! - wil ik voor wat K. Schilder betreft er nog op wijzen, dat er ook elders bij Schilder veel is te vinden voor het doel dat Mouw in kerkelijk en theologisch Amerika voor ogen staat. Ik denk dan onder meer aan Schilders verzetsartikelen in zijn blad DE REFORMATIE in de zomer van 1940. Het gaat me dan niet alleen om de moed, geloofsmoed, van Schilder om in het *publiek* te opponeren tegen de afgoderij van ‘ras, bloed en bodem’, maar ook om de eerbied die hij voor de overheid, voor het publieke ambt, aan de dag legde, voor zijn ‘Koningin Wilhelmina’, toen dat hoge actualiteit in Nederland had. Ik denk aan die klassieke zinnen, die hij tegenover NSB-propagandisten schreef op 19 juli 1940: ‘Ik spreek heden rechtstreeks over onze Koningin, aan wie èn de Grondwet, èn het deze respecterende oorlogsrecht ... mij als onderdaan verplicht. Ik hoop, dat de God der eeuwen haar genadig zal zijn. Ik zal morgen in de Kerk, waar Gij niet komt, openlijk voor haar bidden.’

Publieke vroomheid!

N.a.v.: George Harinck (red.), ALLES OF NIETS. OPSTELLEN OVER K. SCHILDER, AD Chartasreeks 6, uitg. De Vuurbaak, Barneveld, 2003. ISBN 90 5560 254 X. Prijs € 14,75.

Noot:

¹ Vooral in zijn dissertatie uit 1933 ZUR BEGRIFFSGESCHICHTE DES ‘PARADOXON’, p. 413-467, maar ook reeds in het in 1929 verschenen TUSSCHEN ‘JA’ EN ‘NEEN’ (in de bundel niet vermeld), p. 233v. Kritisch over Schilder Wilfried Joest ‘Zur Frage des Paradoxon in der Theologie’, in: Wilfried Joest en Wolfhart Pannenberg (ed.), DOGMA UND DENKSTRUKTUREN, Göttingen 1963, p. 116-151. De THEOLOGISCHE REALENCYCLOPÄDIE (TRE) vermeldt, XXV, p. 737, de dissertatie van Schilder wel, maar onder de onjuiste titel: ZUR BEGRIFFLICHKEIT DES ‘PARADOXON’.